

УДК 340.136

Р. Галюк,здобувач кафедри загальноправових дисциплін та міжнародного права
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

СПІВВІДНОШЕННЯ СИСТЕМИ ПРАВА ТА СИСТЕМИ ЗАКОНОДАВСТВА

Останнім часом поширюється проблема підміни понять «система права» та «система законодавства». Так, незважаючи на те, що система права й система законодавства є близькими за змістом поняттями, вони мають суттєві відмінності. Якщо первинним елементом системи права є норма права, то первинним елементом системи законодавства – нормативно-правовий акт. Однак, на думку деяких науковців, якщо первинним елементом системи права є норма права, то первинним елементом системи законодавства – стаття закону [1, с. 329]. Крім того, якщо система права виступає як зміст, то система законодавства – як форма.

При цьому система права та система законодавства розрізняються за змістовним обсягом: законодавство не охоплює всієї різноманітності нормативності, оскільки, крім законодавства, право оформлюється і в правових звичаях, і в нормативних договорах, і в юридичних прецедентах. Якщо система права складається об'єктивно відповідно до наявних суспільних відносин, то система законодавства є переважно суб'єктивною, оскільки залежить від законодавця. Хоча щодо цього в юридичній літературі існують також протилежні думки [2, с. 4–11]. Нарешті, система права має первинний характер, а система законодавства – похідний. Перша виступає орієнтиром для розвитку другої [3, с. 132–133].

Як відомо, між джерелами права та джерелами законодавства є істотна

різниця. Перші є зовнішньою формою вираження права взагалі, другі – лише зовнішньою формою частини права, яка виражається у вигляді нормативно-правових актів. Крім того, право може існувати поза законодавством. Якщо законодавство представити у вигляді сукупності нормативно-правових актів, то правовий звичай, нормативні договори та правовий прецедент перебуватимуть поза його межами.

Система законодавства як результат діяльності законодавця, як зазначають О.В. Зайчук та Н.М. Оніщенко, має суб'єктивний характер, зумовлений наявними соціально-економічними умовами. Крім того, система права є первинною щодо системи законодавства, оскільки з'являється на її основі [4]. Незважаючи на певний суб'єктивний характер комплексної диференціації законодавства, обумовленої суб'єктивним характером самої системи законодавства, на відміну від системи права, можливість виділення комплексних законодавчих утворень, як показує аналіз відповідної наукової літератури, викликає менше дискусій. Зокрема, це дозволяє певною мірою подолати розрив між правом і законодавством, на невиправданість якого ще в 1982 р. звертали увагу С.Н. Братусь, В.В. Полянський та інші вчені [5, с. 93–104].

Аналіз юридичної літератури демонструє, що до понять «законодавство» й «система законодавства» в теорії права немає єдиного підходу. До того ж ча-

сто поняття «законодавство» й «система законодавства» ототожнюються, що є не зовсім коректним, оскільки кожне поняття має певний зміст. Якщо законодавство – це система (сукупність) нормативно-правових актів, то система законодавства – це внутрішня будова законодавства, що включає в себе самостійні частини (елементи). Звернемося насамперед до аналізу поняття «система законодавства». Деякі вчені, характеризуючи систему законодавства, на думку М.Н. Марченко, наполягають на тому, що мінімальним компонентом цієї системи є нормативний акт, тому визначають законодавство як систему нормативних правових актів, прийнятих в особливому порядку компетентними державними органами, і діють на всій території держави [6, с. 350–351].

Систему законодавства Р.С. Прітченко визначає як сукупність джерел права, які є формою вираження правових норм. На його думку, право не існує поза законодавством, право й законодавство співвідносяться як зміст і форма [7, с. 328]. Науковець відзначає, що якщо законодавство розглядати як сукупність джерел права, то необхідно визнати, що це поняття охоплює собою не лише нормативно-правові акти, а й правові звичай та юридичні прецеденти. Правовий звичай і юридичний прецедент не є загальновизнаними джерелами права України, тому якщо й застосовуються в певних сферах суспільного життя, то лише як виняток. Це звужує зміст законодавства України лише до нормативно-правових актів і нормативно-правових договорів, різновидом яких є конституційні, адміністративні та міжнародно-правові договори. Проте з твердженням, що «зовнішня форма права» та «законодавство» – це тотожні поняття, важко погодитися, оскільки основним елементом законодавства є саме нормативно-правовий акт. Тому законодавство не може включати інші джерела права.

Крім того, одні вчені зводять законодавство лише до нормативно-правових актів, прийнятих парламентом,

натомість інші науковці характеризують законодавство як сукупність усіх нормативно-правових актів, прийнятих і чинних у межах держави, а ще інші стверджують, що законодавство включає в себе не лише нормативно-правові акти, а й інші джерела права [8].

М.І. Байтін та Д.Є. Петров вважають, що галузь права – це елемент системи права, який являє собою побудовану на єдиних принципах і функціях підсистему правових норм, які з використанням притаманних їм специфічних юридичних засобів регулюють певну широку сферу однорідних суспільних відносин; галузь законодавства – це зовнішня форма вираження, існування в правовій системі галузі права, складного галузевого чи комплексного правового інституту, яка створена й функціонує згідно з відповідними напрямками правотворчої діяльності держави [9, с. 40].

О.Ф. Скакун вказує, що поняття «система законодавства» можна трактувати у «вузькому» та «широкому» розумінні [10, с. 270]. Широке трактування включає до поняття законодавства акти законодавчих органів і підзаконні акти (акти органів управління тощо), а вузьке – акти законодавчих органів (закони й постанови парламенту про введення цих законів у дію). О.Ф. Скакун стверджує, що сьогодні в юридичній науці все більша перевага надається «вузькому» трактуванню законодавства, яке визначається як система всіх упорядкованих певним чином законів конкретної країни, а також міжнародних договорів, ратифікованих парламентом [10, с. 271, 272].

Система законодавства в юридичній літературі розуміється як система, що вирізняється єдністю нормативних правових актів, включає як закони, так і прийняті для їх реалізації підзаконні нормативні правові акти. Система законодавства – це форма існування правових норм, засіб надання їм визначеності й обов'язковості. Ця система диференційована, заснована на принципах субординації та координації структурних компонентів [11, с. 24–27].

Як зазначає П.М. Рабінович, система законодавства – це система всіх упорядкованих певним чином нормативно-правових актів конкретної держави. Структура системи законодавства – це обумовлена системою права, інтересами держави й вимогою практики правового регулювання внутрішня організація впорядкованих нормативно-правових (та інших письмово зафіксованих) джерел, яка виражається в її єдності й упорядкованості, а також у поділі за галузями, інститутами й іншими групами законодавства. Структура системи законодавства має два основні різновиди: галузеву (розподіл нормативно-правових актів за предметом правового регулювання) та субординаційну (розподіл нормативно-правових актів за певними групами залежно від юридичної сили (закони, укази тощо)).

За своєю суттю термін «законодавство» є складною правовою конструкцією, яка пов'язується й зумовлюється низкою політичних, соціальних, економічних і правових чинників. До останніх слід віднести чітку процедуру прийняття актів законодавства, ефективну роботу органів державної влади та інших уповноважених органів із питань законотворчості, високий рівень правової культури тощо. З правової точки зору термін «законодавство» є узагальнюючим, тобто тісно пов'язаним із категоріями «правовий акт» і «нормативно-правовий акт», оскільки через них «законодавство» функціонує й розвивається. У його основі лежить система взаємопов'язаних правових актів, що містять норми права.

Отже, законодавство поєднує значну кількість ознак і рис, властивих поняттям «нормативно-правовий акт» і «правовий акт». За визначенням О.Ф. Скакун, правовим є акт волевиявлення уповноваженого суб'єкта, що регулює суспільні відносини за допомогою встановлення правових норм, а також визначення на основі цих норм прав та обов'язків учасників конкретних правовідносин, міри відповідальності конкретних осіб за вчинене ними правопо-

рушення [12, с. 4]. Тому правовий акт являє собою системну й багатогранну правову категорію, яка включає всю сукупність актів, що мають нормативний та індивідуально-правовий характер. Ті ж правові акти, що мають нормативний характер, прийнято називати правовими актами.

Термін «нормативний правовий акт» міститься в чинному законодавстві України. Він закріплений у статтях 8, 57, 58, 135, 136, 137 Конституції України. Аналіз положень Конституції України свідчить, що законодавець, використовуючи термін «нормативно-правові акти», не дає його визначення, лише вказуючи певні ознаки таких актів. Так, у статті 8 Конституції України міститься таке положення: «Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй» [13]. У цій нормі підкреслюється, що нормативно-правові акти являють собою цілісну систему, тому мають власну структуру. Крім того, джерелами нормативно-правових актів виступають норми Конституції України. Нарешті, у системі нормативно-правових актів особливу роль відіграє Конституція України.

Свого часу тлумачення терміна «законодавство» було надано в Рішенні Конституційного Суду України в справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення частини 3 статті 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміна «законодавство») [14]. У цьому рішенні зазначається, що термін «законодавство» використовується в правовій системі переважно в значенні сукупності законів та інших нормативно-правових актів, які регламентують ту чи іншу сферу суспільних відносин і є джерелами певної галузі права. Зокрема, цей термін без визначення змісту використовує також Конституція України (статті 9, 19, 118, пункт 12 Перехідних положень). При цьому Конституційний Суд України підкреслює, що термін «законодавство» вживається

в різних значеннях: обмежується виключно законами; до нього включаються як закони, так і інші акти Верховної Ради України, акти Президента України, Кабінету Міністрів України; до нього включаються нормативно-правові акти центральних органів виконавчої влади. Водночас у контексті частини 3 статті 21 Кодексу законів про працю України щодо визначення сфери застосування контракту як особливої форми трудового договору з позиції Конституційного Суду України термін «законодавство» слід розуміти так, що ним охоплюються закони України, чинні міжнародні договори України, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, а також постанови Верховної Ради України, укази Президента України, декрети й постанови Кабінету Міністрів України, прийняті в межах їх повноважень і відповідно до Конституції України та законів України. Вочевидь, Конституційний Суд України, розкриваючи термін «законодавство», виходив зі змісту положень трудового законодавства. Тому його застосування щодо розуміння терміна «законодавство», яке використовується в теорії права та інших нормативно-правових актах, буде не зовсім коректним.

Отже, під системою законодавства розуміється система нормативних правових актів, якій притаманна єдність, вона включає як закони, так і прийняті для їх реалізації підзаконні нормативні правові акти. Для системи законодавства, на відміну від системи права, «подвоєння» структури шляхом виділення в ній комплексних галузей залишається дискусійним, також характерна наявність серед структурних елементів горизонтальної структури, яка включає комплексні галузі законодавства. Такий підхід сприяє як дотриманню необхідної для науки «чистоти понять», так і опису сучасного стану права й законодавства та перспектив їх розвитку. Також саме таке концептуальне бачення структурного складу системи українського законодавства дозволяє, на наш погляд, достовірно охарактери-

зувати складне й неоднозначне явище, яким є інтеграційне право. Для характеристики останнього нами буде використано поняття «комплексна галузь законодавства», що застосовується для опису відокремлених масивів нормативних правових актів, які містять норми декількох галузей права, при цьому об'єднаних предметної єдністю, тобто таких, що регулюють якісно однорідні суспільні відносини, підпорядковані єдиним принципам.

Система законодавства може бути представлена ієрархічно. Так, залежно від юридичної сили нормативно-правових актів у системі законодавства можна виділити такі елементи: Конституцію України, закони й підзаконні акти. Якщо за основу взяти галузевий принцип, то в системі законодавства можна виділити такий елемент, як галузь законодавства, що повністю співпадатиме з наявними видами галузей права. Якщо ж за основу взяти предмет правового регулювання, то галузь законодавства являтиме собою сукупність нормативно-правових актів, які містять норми права, пов'язані з різними галузями права.

Якщо використовувати галузевий підхід під час визначення системи законодавства, то можна виділити такі його елементи: галузі законодавства, інститути законодавства, нормативно-правові акти. У цьому підході галузь законодавства збігається з галуззю права. Наприклад, виділяючи в системі права конституційне право, ми тим самим підтверджуємо, що існує також конституційне законодавство.

Якщо за основу взяти не галузевий підхід, у якому важливими критеріями є предмет і метод правового регулювання, а лише сферу реалізації положень нормативно-правових актів (тобто лише предмет правового регулювання), то систему законодавства можна представити у вигляді безлічі комплексних угруповань.

Ключові слова: система права, система законодавства, держава, галузь права.

Проблема співвідношення системи права та системи законодавства є актуальною, оскільки дуже часто відбувається підміна цих понять. Так, незважаючи на те, що система права й система законодавства є близькими за змістом поняттями, вони мають суттєві відмінності.

Проблема соотношения системы права и системы законодательства является актуальной, поскольку очень часто происходит подмена этих понятий. Так, несмотря на то, что система права и система законодательства являются близкими по смыслу понятиями, они имеют существенные различия.

The problem of the relation of law and the system of legislation is relevant because very often there is a substitution of concepts. So, despite the fact that the system of law and a legal system are similar in meaning to the concept, they have significant differences.

Література

1. Основы теории права и государства в вопросах и ответах : [учеб. пособие] / А.С. Васильев, В.В. Иванов, А.И. Николаенко и др. – Х. : Одиссей, 2003. – 340 с.

2. Кузьменко О.В. «Системный взгляд» на систему права / О.В. Кузьменко // Известия высших учебных заведений. Серия «Правоведение». – 2003. – № 3. – С. 4–11.

3. Риженко Ю.М. Система права та система законодавства: проблеми співвідношення / Ю.М. Риженко // Держава і право : зб. наук. праць / за заг. ред. Ю.С. Шемшученка. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького, 2008. – Вип. 42. – С. 132–133.

4. Теорія держави і права. Академічний курс : [підручник] / за ред. О.В. Зайчук, Н.М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.

5. Система советского права и перспективы ее развития // Советское государство и право. – 1982. – № 6. – С. 96–101 ; Система советского права и перспективы ее развития // Советское государство и право. – 1982. – № 7. – С. 93–104.

6. Общая теория государства и права. Академический курс : в 2 т. / под ред. М.Н. Марченко. – М. : Зерцало, 1998. – Т. 2 : Теория права. – 1998. – 370 с.

7. Основы теории права и государства в вопросах и ответах : [учеб. пособие] / А.С. Васильев, В.В. Иванов, А.И. Николаенко и др. – Х. : Одиссей, 2003. – 340 с.

8. Хамнурев Ю.Г. О существующих определениях термина «законодательство» в отечественном правоведении [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1124979>.

9. Байтин М.И. Соотношение отрасли права и отрасли законодательства / М.И. Байтин, Д.Е. Петров // Известия высших учебных заведений. Серия «Правоведение». – 2004. – № 4. – С. 40.

10. Скакун О.Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс) : [учебник] / О.Ф. Скакун. – Х. : Эспада, 2005. – 840 с.

11. Плавич В.П. Проблеми входження України до європейського правового простору / В.П. Плавич // Юридична Україна. – 2003. – № 5. – С. 24–27.

12. Скакун Ю.Ф. Современные подходы к понятию законодательства / О.Ф. Скакун // Держава і право : зб. наук. праць / за заг. ред. Ю.С. Шемшученка. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького, 2001. – Вип. 11. – С. 4.

13. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

14. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення частини 3 статті 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміна «законодавство») від 9 липня 1998 р. № 12-рп/98 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 32. – Ст. 59.

